

Олександр О. Тимошук*

ДЕТЕРМІНАНТИ ПІСЛЯПАНДЕМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОГО ТУРИЗМУ

У статті проаналізовано динаміку функціонування середземноморського туристичного ринку на основі розподілу міжнародних в'їзних потоків відпочиваючих та обсягів доходів у країновому розрізі, що детермінується сучасними викликами глобалізованого світу. Зазначено, що пандемія COVID-19 надзвичайно негативно вплинула на індустрію туризму в середземноморському регіоні, що призвело до економічних втрат, скорочення робочих місць, зниження кількості міжнародних туристичних прибуттів. Визначено детермінанти економічного відновлення туристичного сектору країн Середземномор'я у постковідний період, а саме: спільна розробка транскордонних туристичних продуктів і пакетів, розвиток транспортного сполучення і технологій, впровадження цифрових каналів для просування та продажу туристичних послуг, стимулювання внутрішнього туризму, імплементація практик сталого туризму. Підкреслено необхідність амбітних, екологічних та інклюзивних карт відновлення відпочинкової індустрії.

Ключові слова: середземноморський туризм, пандемія COVID-19, детермінанти післяпандемічного відновлення, рекреаційний потенціал туризму, цифровізація туристичних послуг, сталий розвиток індустрії відпочинку.

Табл. 1. Лім. 17.

DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-273-68-75

Oleksandr O. Tymoshchuk

DETERMINANTS OF THE POST-PANDEMIC RECOVERY OF MEDITERRANEAN TOURISM POTENTIAL

The article analyzes the dynamics of the functioning of the Mediterranean tourist market based on the distribution of international inbound flows of vacationers and the amount of income in the country, which is determined by the modern challenges of the globalized world. It was noted that the COVID-19 pandemic had an extremely negative impact on the tourism industry in the Mediterranean region, which led to economic losses, job losses, and a decrease in the number of international tourist arrivals. With the aim of sustainable and post-Covid development of the tourism sector, the Mediterranean countries outlined the determinants of economic recovery such as: joint development of cross-border tourism products and packages, transport and technology development as one of the key priorities, the acceleration of digital channels implementation for the promotion and sale of tourist services, the promotion of domestic tourism, the implementation of sustainable tourism practice. It is emphasized that ambitious, ecological and inclusive roadmaps for the recovery of the leisure industry are needed at the local, national and regional levels.

Keywords: Mediterranean tourism, the COVID-19 pandemic, determinants of post-pandemic recovery, the recreational potential of tourism, digitization of tourist services, sustainable development of the recreation industry.

Peer-reviewed, approved and placed: 11.03.2024.

Постановка проблеми. Туризм є важливим фактором економічного розвитку для більшості країн середземноморського басейну, сприяє збільшенню іноземних відпочиваючих та зайнятості населення, формує

* Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobytsh. Ukraine.

значний внесок у національну економіку окремих країн, а ефект інтеграції міжнародних, культурних та соціальних зв'язків сприяє збереженню миру в країнах регіону. Середземноморський регіон має значний рекреаційний потенціал. На його території розташовано безліч історико-культурних пам'яток, у тому числі об'єктів Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО. Відмінною особливістю регіону є поєднання унікальних природних та культурних ландшафтів, різноманітність форм рельєфу та своєрідність культурного середовища. Країни регіону різняться за станом соціально-економічного розвитку. Європейські держави мають дуже високий рівень розвитку національних економік та туристичної інфраструктури, що свідчить про їх високу конкурентоспроможність на світовому туристичному ринку. Середземноморські дестинації Північно-Африканських країн розташовані близько до центрів туристичного сервісу, мають сприятливий клімат для розвитку туризму, унікальні об'єкти, що залишилися після Стародавніх цивілізацій, транзитне розташування між континентами, що забезпечує постійний потік іноземних туристів. Але пандемія COVID-19 негативно вплинула на індустрію туризму в середземноморському регіоні, що призвело до економічних втрат і скорочення робочих місць. З метою сталого, стійкого та інклюзивного постковідного відновлення, країни Середземномор'я мають визначити пріоритетність певних сфер для відновлення потенціалу туристичного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами постковідного оздоровлення туристичної індустрії світу і, зокрема середземноморського регіону займаються відомі зарубіжні науковці – С. Гімоті [7], С. Гесслінг [9], Д. Гурсой [8], С. Єх [17], Д. Іоаннідес [7], Е. Кох [10], Д. Лапуант [11], Е. Малай [12], В. Малай [12], М. Сігала [13], Д. Скотт [9], К. Хейвуд [6], М. Хол [9], Ц. Чі [8].

Українські науковці також досліджують стратегії післяпандемічного оздоровлення туристичної сфери середземноморських країн – Г. Богатирьова [5], Г. Горіна [5], Ю. Дорош [5], Р. Дудченко [5], Г. Кіш [1], Б. Ковальов [4], Є. Крижимінська [5], О. Кубатко [4], Г. Кушнірук [5], Н. Лохман [5], О. Наумова [2], М. Наумова [2], О. Романуха [5], В. Світлична [3], А. Смакуз [4], А. Яременко [4], та інші.

Метою статті є дослідження пріоритетних напрямків сталого, стійкого та інклюзивного відновлення потенціалу туристичного сектору країн Середземномор'я у постковідний період.

Основні результати дослідження. Функціонування середземноморського туристичного ринку підтверджує, що динаміка та розподіл в'їзних туристичних потоків у країновому розрізі детермінується сучасними викликами глобалізованого світу [2, с. 23]. Ключового значення набувають геополітичні, економічні, транспортно-логістичні та медико-біологічні фактори, котрі здатні внести кардинальні зміни у функціонування туристичної сфери Середземномор'я. Туризм – ключовий елемент розвитку країн Середземномор'я як для Європейського, так і для Північно-Африканського узбережжя. Соціально-економічні показники відображають перевагу Європейських країн над Африканськими. Рівень розвитку туристичної індустрії в європейських державах досить високий, що дозволяє

їм пропонувати вигідний тур-продукт для споживачів. Вигідне рекреаційне становище регіону дозволяє поширювати різні види туризму для значної кількості відпочиваючих. Зрозуміло, що Європейські держави високорозвинені в порівнянні з Африканськими. Про це свідчать такі показники як: ВВП за ПКС, ВВП на душу населення, структура ВВП, темпи зростання ВВП, обсяги експорту та імпорту. Африканські держави поступаються всіма цими показниками, що зумовлено багатьма факторами: наявністю кваліфікованої робочої сили в Європі, наявністю робочих місць, вищим рівнем соціальної та транспортної інфраструктури [5, с. 15].

Туристична індустрія суттєво постраждала у 2020 році, оскільки країни в усьому світі запровадили обмеження та заборони на поїздки, щоб зупинити поширення пандемії COVID-19. Водночас, в окремих країнах середземноморського регіону у 2020-2021 роках спостерігалось зростання кількості відвідувачів, але зберігалися обмеження за станом здоров'я. Однак туристи переважно залишалися в країнах свого походження і уникали авіаперельотів за кордон. За даними Всесвітньої туристичної організації ООН (ЮНВТО), повернення до допандемічних рівнів 2019 р. очікується ще упродовж найближчих років, оскільки прослідковується стійка тенденція відновлення внутрішнього туризму в межах Європейських країн та країн Великого Середземномор'я. Через обмеження на поїздки, закриті кордони та ризики передачі інфекції, мандрівники надавали перевагу внутрішньорегіональному та внутрішньому туризму [15, с. 11].

Прогноз ОЕСР показує, що внутрішній туризм є основою відпочинкової індустрії, оскільки 75% туристичних витрат формують внутрішні мандрівники. Саме внутрішній туризм сприятиме відновленню галузі через дестабілізуючу роль пандемії COVID-19. У 2021 році кількість міжнародних туристів скоротилася на 1 мільярд, а втрата загальної експортної виручки від міжнародного туризму склала – 1,0 трлн доларів США [16, с. 43]. Міжнародна туристична активність збільшилася на 172% у січні-липні 2022 року порівняно з 2021 роком, але залишилася на 43% нижчою за рівень 2019 року [12, с. 68]. Одним із основних показників розвитку туризму в державі є показник прибутків від туризму. Найбільші доходи від міжнародного туризму в 2019 році отримала Франція – 90,9 млрд. доларів США (Табл. 1).

Також серед досліджуваних країн високі доходи від туризму були властиві у 2019 таким державам як Іспанія (83,5 млрд. доларів), Італія (64,5 млрд. доларів), Туреччина (51,2 млрд. доларів), Греція (31,3 млрд. доларів), Хорватія (17,4 млрд. доларів), та Єгипет та Марокко (по 13 млрд. доларів США).

Пандемія COVID-19 мала значний вплив на індустрію туризму в середземноморському регіоні, що призвело до економічних втрат і скорочення робочих місць. Так, кількість міжнародних туристичних прибуттів у Європейський регіон Середземномор'я скоротилася у 2020 році у 2,5-12 разів. Найбільше постраждали такі країни як Боснія та Герцеговина, Чорногорія, Албанія, Греція, Мальта, Кіпр. Найменший вплив міжнародних туристів відчула Франція. Аналогічна ситуація склалася із скороченням доходів від закордонних відпочиваючих. Негативний вплив пандемії розповсюдився і на Північно-африканське узбережжя середземноморського басейну [14, с. 21].

Таблиця 1. Окремі показники розвитку туристичної галузі у країнах Середземномор'я у 2019-2022 рр., побудовано автором на основі [15, с. 24-27]

Країни	Число туристичних прибуттів, млн. осіб				Доходи від туризму, млрд. доларів США			
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
<i>Європейський регіон</i>								
Іспанія	83,5	18,9	31,2	71,6	79,7	18,5	34,4	72,9
Франція	90,9	41,7	48,4	79,4	63,5	36,2	40,8	59,7
Італія	64,5	25,2	26,9	49,8	49,6	19,8	25,2	44,3
Словенія	4,7	1,2	1,8	3,8	3,2	1,4	1,9	3,1
Хорватія	17,4	5,5	10,6	15,3	11,8	5,5	10,8	13,4
Боснія та Герцеговина	1,2	0,1	0,5	0,9	1,2	0,4	0,9	1,4
Чорногорія	2,5	0,4	1,6	2,0	1,2	0,2	0,9	1,1
Албанія	6,1	2,6	5,5	6,7	2,3	1,1	2,3	2,9
Греція	31,3	7,4	14,7	27,8	20,4	4,9	12,4	18,6
Туреччина	51,2	15,9	29,9	50,5	34,3	13,3	26,6	41,2
Мальта	2,8	0,7	0,9	2,3	1,9	0,4	0,8	1,6
Кіпр	3,9	0,6	1,9	3,2	3,3	0,7	2,1	2,9
<i>Північно-африканський регіон</i>								
Марокко	12,9	2,8	3,7	10,9	8,2	3,8	3,8	9,0
Алжир	2,4	0,6	0,1	1,1	0,1	-	-	0,2
Туніс	9,4	2,0	2,8	6,4	2,1	0,8	1,0	1,7
Єгипет	13,0	3,8	7,9	11,7	13,0	4,4	8,9	13,6

Кількість міжнародних туристичних прибуттів у середземноморський регіон в 2022 році свідчить про поступове відновлення потоків відпочиваючих. Так, на Кіпрі цей показник зріс у 5,3 разів, Чорногорії – 5 разів, Марокко – 3,9, Єгипті – 3 рази, в Іспанії та Греції – у 3,8 разів, у Франції та Італії – 1,9 разів порівняно з 2020 роком. Аналогічна ситуація склалася і з обсягами доходів від туристичного бізнесу. У 2022 році країни регіону частково відновили свої втрати. Так, Іспанія вийшла на рівень 91,5 % доходів від міжнародного туризму 2019 року, Франція – 94, 0 %, Італія – 89,3 %. Водночас, Туреччина перевищила рівень доходів 2019 року на – 20,2 %, Албанія – на 26, 1 %, Хорватія на 13,6 %, Марокко – на 9,7 %, Єгипет – на 4, 6 % [15, с. 24-27].

Тим не менше, така ситуація надала галузі можливість переосмислити себе та прокласти шлях до відновлення. Щоб досягти стійкого та інклюзивного розвитку відпочинкової індустрії, країни Середземномор'я повинні визначити пріоритетність певних сфер для відновлення потенціалу свого туристичного сектору. Здійснюючи такі кроки, галузь може окреслити наступні детермінанти економічного відновлення [3, с. 28].

По-перше, співробітництво між різними зацікавленими сторонами та країнами в регіоні має вирішальне значення для відновлення індустрії туризму після COVID-19. Така співпраця може включати спільні маркетингові проекти, обмін знаннями щодо протоколів охорони здоров'я та безпеки, координацію прикордонної політики для полегшення подорожей, що може

допомогти відновити довіру серед мандрівників і спонукати їх відвідати регіон після пандемії [9, с. 13]. Окрім цього, співпраця може привести до розробки транскордонних туристичних продуктів і пакетів, котрі поєднують пам'ятки та враження від різних країн, оскільки це може створити більш привабливі пропозиції для мандрівників і сприяти тривалому перебуванню і може позитивно вплинути на економіку багатьох країн. Працюючи разом, зацікавлені сторони спроможні ділитися ресурсами, ідеями та найкращими практиками для відновлення галузі. З огляду на те, що основні міжнародні ринки для регіону, як очікується, деякий час залишатимуться обмеженими, внутрішньорегіональний туризм матиме вирішальне значення для відновлення сектора. Країни регіону у змозі використовувати та розвивати регіональний туризм по обидва боки Середземного моря для сприяння культурному та економічному розвитку в регіоні, забезпечуючи при цьому стійкість та сталість туристичного сектора [4, с. 18].

По-друге, розвиток інфраструктури. Транспорт і технології мають бути одним із ключових пріоритетів для перегляду напрямків відновлення туризму, що дозволить задовольнити потреби постпандемічних мандрівників отримати доступ до нішевих ринків, інвестування та туристичної інфраструктури для розміщення відпочиваючих. Це не тільки підвищить конкурентоспроможність і привабливість регіону на висококонкурентному світовому туристичному ринку, але й забезпечить мандрівникам незабутні враження, одночасно сприяючи сталому відновленню, підтримці та покращенню якості туризму. Приклади таких інвестицій в інфраструктуру можуть включати розвиток нових туристичних атракцій, покращення транспортних мереж і регіональних видів транспорту та інвестування в цифрову інфраструктуру для полегшення онлайн-бронювання та обміну інформацією [1, с. 23].

По-третє, пандемія COVID-19 прискорила цифровізацію туристичних послуг, що зумовило зміни поведінки споживачів у бік цифрових платформ і послуг. Країни середземноморського басейну потребують все більшого впровадження цифрових каналів для просування та продажу туристичних послуг, включаючи автоматизацію, безконтактні платежі та послуги, віртуальний досвід та надання інформації в режимі реального часу. Уряди держав регіону повинні віддавати пріоритет розвитку цифрової інфраструктури та послуг, включаючи інвестиції в такі технології, як штучний інтелект, віртуальна та доповнена реальність, а також мобільні програми для покращення досвіду відвідувачів. Пріоритет цифровізації може допомогти забезпечити довгострокову стійкість і конкурентоспроможність індустрії туризму [10, с. 1017].

По-четверте, стимулювання внутрішнього туризму. Пандемія COVID-19 відкрила можливість трансформувати індустрію туризму до більш відповідального та сталого підходу. Незважаючи на зосередженість на міжнародному туризмі, саме на внутрішній туризм припадає більшість поїздок і економічний внесок, на який припадає близько 85% світових подорожей. У 2018 році у світі було здійснено майже 9 мільярдів внутрішніх туристичних поїздок, що більш ніж у шість разів перевищує кількість міжнародних туристичних поїздок [8, с. 528]. Через пандемію відновилась увага до

внутрішнього туризму, котрий був частково усунений з політичних та економічних програм. Під час кризи внутрішній туризм може стати порятунком для галузі та допомогти пом'якшити вплив глобальних подій, таких як пандемія COVID-19, політична нестабільність і проблеми безпеки. Завдяки зростанню середнього класу в деяких країнах регіону існує потенціал для стимулювання економічного зростання та створення робочих місць шляхом заохочення внутрішнього туризму [6, с. 28].

По-п'яте, пандемія COVID-19 спричинила зміни у поведінці подорожуючих, коли туристи переходять із багатолюдних туристичних точок до туристичного туризму поблизу, що призвело до скорочення авіаперельотів. Ця тенденція може створити нові можливості для сектору подорожей і туризму в країнах Середземномор'я, оскільки вона стимулює нові бізнес-моделі і ринки та відкриває можливості працевлаштування. Окрім того, практика сталого туризму стає все більш важливою для мандрівників, що дає можливість для країн регіону просувати екологічно чисті практики, інвестувати у відновлювані джерела енергії та охороняти об'єкти природної та культурної спадщини. Сталий туризм може допомогти зберегти природну та культурну спадщину регіону, одночасно підтримуючи місцеву економіку та громади. Розвиток екотуризму та інфраструктури сталого туризму (зелені готелі та відновлювані джерела енергії) також може залучити екологічно свідомих мандрівників і сприяти зменшенню вуглецевого сліду галузі. Завдяки диверсифікації туристичних пропозицій регіон MENA може створити більше робочих місць і підтримати місцевий бізнес, що ще більше принесе користь економіці [11, с. 636].

З метою досягнення сталого, стійкого та інклюзивного розвитку, країни MENA повинні визначити пріоритети відновлення потенціалу певних сфер свого туристичного сектору. Важливу роль у цьому процесі може виконати Міжнародна організація «Союз для Середземномор'я» – як багатостороннє партнерство, котра охоплює 43 країни Європи та Середземноморського басейну: 27 держав – членів Європейського Союзу та 16 середземноморських партнерів – країн Північної Африки, Близького Сходу та Балкан [13, с. 315]. Організація створена у липні 2008 р. як природне продовження «барселонського процесу» з метою сприяння стабільності та процвітання усього середземноморського регіону. Існує кілька ініціатив, котрі безпосередньо впливають на міжнародні туристичні потоки. Так, проект з очищення басейну Середземномор'я впливає на екологічне управління в туристичних зонах, але водночас морські та наземні автомагістралі спрямовані на збільшення та покращення циркуляції товарів і відпочиваючих у євро-середземноморському регіоні через свої порти та будівництва шосе та залізниць [7, с. 628]. Мета ініціативи – сприяти розвитку малих та середніх підприємств із середземноморських країн-партнерів шляхом оцінки їхніх потреб, визначення політичних рішень та надання цим організаціям ресурсів у вигляді технічної допомоги та фінансових інструментів у постковідний період. Тому своєчасне реагування на виклики, зумовлені глобальною пандемією, потребує дій щодо забезпечення місцевої та регіональної влади інформацією, інструментами необхідними для адаптації до динамічного відновлення середземноморського туристичного ринку [17, с. 191].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Пандемія COVID-19 надзвичайно негативно вплинула на середземноморський туризм, котрий знаходиться тепер на роздоріжжі у пошуку раціональних напрямків оздоровлення наявного потенціалу. Він може перейти до більш екологічних та інклюзивних моделей відновлення, заснованих на більш відповідальній поведінці, або, як альтернатива, повернутися до попередньої тенденції неконтрольованого масового туризму, що спричиняє деградацію природних екосистем, зміни культурної спадщини та збитки для місцевих громад. На шляху до відновлення внутрішній туризм відіграє вирішальну роль у підтримці національних готелів, ресторанів і туроператорів. Водночас, надзвичайно важливим є об'єднання можливостей державного та приватного секторів у перетворенні галузі на більш стійку, сприяючи позитивним зовнішнім ефектам для навколишнього середовища, працівників і місцевих громад. Тому для забезпечення позитивного майбутнього середземноморського туризму і сприяння стійкому розвитку регіону вкрай необхідні амбітні, екологічні та інклюзивні дорожні карти відновлення як на місцевому, національному, так і на регіональному рівнях.

1. Кіш Г.В. Вплив пандемії Covid-19 на туристичну сферу. Економічні студії. Випуск 2(32), 2021. С. 23–26.
2. Наумова О., Наумова М. Туристична галузь в умовах пандемії Covid-19 та змін клімату: виклики та перспективи. Вчені записки Університету «КРОК» №4 (68), 2022. С. 20–27.
3. Світлична В.Ю. Туристична сфера: пошук шляхів подолання кризи в умовах глобальних карантинних обмежень. Комунальне господарство міста, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 2020, том 5, випуск 158. С. 24–31.
4. Смакуз А.М., Яременко А.Г., Ковальов Б.Л., Кубатко О.В. Трансформація індустрії туризму як наслідок Covid–19. Вісник СумДУ. Серія «Економіка», № 1' 2021. С. 17–21.
5. Сучасні тенденції та стратегії відновлення індустрії гостинності після COVID–19 та карантинних обмежень: монографія. Г.О. Горіна, Г.А. Богатирьова, Ю.С. Дорош, Р.І. Дудченко та ін.; наук. ред. Г.О. Горіна. Кривий Ріг: Вид. ДонНУЕТ, 2023. 142 с.
6. Haywood, K.M. (2020), "A post COVID-19 future – tourism re-imagined and re-enabled", *Tourism Geographies*, Vol. 22 No. 3, pp. 599–609.
7. Ioannides, D. And Gyimothy, S. (2020). The COVID-19 crisis as an opportunity for escaping the unsustainable global tourism path. *Tourism Geographies*, Vol. 22 No. 3, pp. 624–632.
8. Gursoy, D. Chi.C. Effects of COVID 19 pandemic on hospitality industry review of the current situations and a research agenda. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29 (5). (2020), pp. 527–529.
9. Gussling, S. Scott, D. Hall, M. Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29 (1) (2020), pp. 1–20.
10. Koh E. The end of over-tourism? Opportunities in a post-Covid-19 world *International Journal of Tourism Cities*, 6 (4) (2020), pp. 1015–1023.
11. Lapointe, D. (2020). Reconnecting tourism after COVID-19: the paradox of alterity in tourism areas. *Tourism Geographies*, Vol. 22 No. 3, pp. 633–638.
12. Malaj, E. Malaj, V. (2023): Determinants of International Tourism: Empirical Evidence From Three Mediterranean Countries, *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing*, Vol. 9, Iss. 2, pp. 66–72.
13. Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: Impact and implications for advancing and resetting industry and research, *Journal of Business Research*, Vol. 117, pp. 312–321.
14. *Tourism Satellite Accounts in Europe 2023 edition*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023 © European Union, 2023. 45 p.
15. (UNWTO). (2023). *The Impact of COVID-19 on Tourism (2020–2022)*. 2023 edition. 32 p.
16. World Travel & Tourism Council (2023). *Travel & Tourism Economic Impact*. London: World Travel & Tourism Council. 417 p.
17. Yeh, S. Tourism recovery strategy against COVID-19 pandemic. *Tourism Recreation Research*, 46 (2) (2020), pp. 188–194.

1. Kish, G.V. (2020). Impact of the Covid-19 pandemic on the tourism industry. *Economic Studies*, vol, 2, pp. 23–26.
2. Naumova, O. and Naumova, M. (2022). The tourism industry in the conditions of the Covid-19 pandemic and climate change: challenges and prospects. *Scientific notes of the "KROK" University*, vol, 4, pp. 20–27.
3. Svitlichna, V.Yu. (2020). Tourism sphere: finding ways to overcome the crisis in the conditions of global quarantine restrictions. Municipal economy of the city, Kharkiv National University of Urban Economy named after O.M. Beketova, vol, 5, pp. 24–31.
4. Smakuz, A.M. Yaremenko, A.G. Kovalev, B.L. and Kubatko O.V. (2021). Transformation of the tourism industry as a result of Covid-19. *Bulletin of Sumy State University. Series "Economics"*, vol, 1, pp. 17–21.
5. Horina, H. Bogatyreva, G. Dorosh, Yu. Dudchenko, R. and others (2023). Suchasni tendentsii ta stratehii vidnovlennia industrii hostynnosti pislia COVID–19 ta karantynnykh obmezhen' [Modern trends and strategies for recovery of the hospitality industry after COVID-19 and quarantine restrictions], DonNUET, Kryvyi Rih, Ukraine.
6. Haywood, K.M. (2020). A post COVID-19 future – tourism re-imagined and re-enabled. *Tourism Geographies*, vol, 22, pp. 599–609.
7. Ioannides, D. and Gyimothy, S. (2020). The COVID-19 crisis as an opportunity forescaping the unsustainable global tourism path. *Tourism Geographies*, vol, 22, pp. 624–632.
8. Gursoy, D. and Chi.C. (2020). Effects of the COVID 19 pandemic on the hospitality industry review of the current situations and a research agenda. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, vol, 29, pp. 527–529.
9. Gussling, S. Scott, D. and Hall, M. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, vol, 29, pp. 1–20.
10. Koh, E. (2020). The end of over-tourism? Opportunities in a post-Covid-19 world. *International Journal of TourismCities*, vol, 6, pp. 1015–1023.
11. Lapointe, D. (2020). Reconnecting tourism after COVID-19: the paradox of alterity in tourism areas. *Tourism Geographies*, vol, 22, pp. 633–638.
12. Malaj, E. and Malaj, V. (2023). Determinants of International Tourism: Empirical Evidence From Three Mediterranean Countries. *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing*, vol, 9, pp. 66–72.
13. Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: Impact and complications for advancing and resetting industry and research. *Journal of Business Research*, vol, 117, pp. 312–321.
14. Tourism Satellite Accounts in Europe. 2023 edition. Office of the European Union. Luxembourg.
15. (UNWTO). (2023). The Impact of COVID-19 on Tourism (2020–2022). 2023 edition. Madrid, Spain.
16. WTTC. (2023). Travel & Tourism Economic Impact, London, UK.
17. Yeh. S. (2020). Tourism recovery strategy against COVID-19 pandemic. *Tourism Recreation Research*, vol, 46, pp. 188–194.